

SİYASÎ İDEOLOJİ OLARAK İSLÂM CİLİĞİN DOĞUŞU*

THE RISE OF ISLAM AS A POLITICAL IDEOLOGY

ERCÜMENT KURAN

PROF. DR., EMEKLİ ÖĞR. ÜYESİ, ANKARA

Sayın Türköne kitabının yazılış gayesini Giriş'te şu cümlelerle açıklamaktadır: "İslâmiyet, ne zaman, nerede, kimler tarafından ve hangi endişelerle bir kitle ideolojisine dönüştürülmüştür?... Bu sorunun cevabı kısaca şudur: 1867-1873 yılları arasında, İstanbul'da bir grup Osmanlı aydını tarafından modern dünyanın meydan okumalarına karşı koyma endişeleri ile İslâmiyet, bir ideolojiye dönüştürülmüştür" (s. 13).

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne, "Siyaset Bilimi" alanında doktora tezi olarak sunulan eser altı bölümden ibaret olup sonuna yedi seçme metin ve bir kaynakça eklenmiştir. Tezin danışmanı Prof. Dr. Sina Akşin'in Sunuş'u (s. 9-11), yazarın Önsöz'ü (s. 13-14) ve Giriş (s. 15-45)'ten sonra, ana konu aşağıdaki bölümlerde incelenmiştir: I. Bölüm: İslâmcılığı hazırlayan gelişmeler (s. 47-92), II. Bölüm: Modern İslâm (s. 93-143), III. Bölüm: Müslümanların yardım talepleri ve Hilafetin önem kazanması (s. 145-195), IV. Bölüm: Panislâmizm veya İttihad-i İslâm (s. 197-243), V. Bölüm: Bir değerlendirme: "İttihad-i İslâm", "İttihad-i Osmanî" ve Milliyetçilik (s. 245-270), VI. Bölüm: Sonuç (s. 271-282).

Kitabın bölümlerini özetlemek bu tanıtma yazısını fazla uzatacağından, Sonuç bölümünde açıklanan görüşleri değerlendirmek yeterli olacaktır. Ancak, konunun anlaşılması için, bellibaşlıları Namık Kemal, Ziya Bey ve Ali Suavi olan Yeni Osmanlıların Tanzimat İslahatına karşı, 1861 yılında, muhalefet hareketine giriştikleri ve hükümetin baskısı üzerine, 1867'de Avrupa'ya gidip fikirlerini orada basın yoluyla yaymayı sürdürdüklerini belirtmek gereklidir. Yeni Osmanlı aydınlar Tanzimatçı devlet adamlarının Batı kanun-

ları örneğinde yaptıkları laik düzenlemelere karşı çıkmışlar, şer'î hukukun üstünlüğünü savunmuşlardır. Hatta "Klasik hukukçuların siyasî otoriteye tanıdığı özerk sahayı şeriat içine yeniden yerleştirmişlerdir" (s. 75). Onlar Osmanlı Devletinin kurtuluşunu hürriyet, meşrutiyet ve adalet fikirlerinin benimsenmesinde görmüşler ve taleplerini İslâmî esaslara dayandırmışlardır. Namık Kemal ve arkadaşları İslâm düşüncesinin gelenekçi şekillerini kullandıkları halde, Avrupa'nın çağdaş kavramlarından ilham alan bir siyaset nazariyesinin kurucuları olmuşlardır.

Yazar, sonuç bölümünde, İslâmcılığın "İhyacılık" yani Temel Esaslara dönüş ile Modernizm adı verilen iki farklı eğilime ayrıldığını ifade etmiş, "Hakimiyet Allahındır" prensibini savunan Ali Suavi'yi İhyacı, Namık Kemal'i, Rousseau'nun "Halk hakimiyeti" ilkesini benimsemesi yüzünden, Modernist çizgiye yerleştirmiştir (s. 275). Bununla birlikte, her ikisinin ortak yanları bulunduğunu belirterek, adigeçen düşünürlerin geliştirdikleri çözümlerin "yeni" olduğuna dikkati çekmiştir. Yazara göre, Yeni Osmanlıların tezleri şöyle özetlenebilir: Akıl dinî olan İslâmiyet çağdaş gelişmelere açıktır. Bu din aslında terakkiye mani değildir. Onun "terakkiye engel görünen tarafları, sonradan ilâve edilen geleneklerle oluşmuştur" (s. 276). O halde, Orta Çağda kapanan "içtihad" kapısının yeniden açılması şarttır. Müslümanlar Batı'dan işe yarar gördükleri düşünce ve kurumları alabilirler. Bu işlevi kendileri eklektik bir biçimde yapmışlardır. Ayrıca İslâmiyet Müslümanlara siyasî kimlik vermekte, temel alacakları milliyet esasını belirlemektedir (göst. yer.).

Yeni Osmanlılar, kendi devletlerinin bağımsızlığı sebebiyle, sömürge idaresi altında yaşayan

*Mümtaz'er Türköne İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, 346 s.

İslâmcılarınkinden farklı bir düşünce sistemi geliştirmişlerdir. Geliştirdikleri "Tabiî hukuk" nazariyesine dayanarak, İslâm hukukunun Batılı laik kanunlaştırmalardan üstün olduğunu ileri sürmüşlerdir. Diğer taraftan, Osmanlı tebaası gayrimüslimleri birlik içinde tutmak gayreti, onları Osmanlılık ideolojisine yaklaştırmıştır. Bu sebeple "İttihad-i İslâm" ile "İttihad-i Osmanî"yi telife çalışmışlardır. Yazar "Türk İslâmı... diğer Müslümanlara göre laikliğin gelişeceği zemini hazırlayacak bir esnekliğe ulaşmıştır" görüşündedir (s. 278). Bundan dolayı, 1924'de Hilafetin kaldırılması kolay olmuştur.

Yeni Osmanlılar 1876 yılında Sultan Abdülhamid'e Meşrutiyet'i ilân ettirdikten sonra, savdukları siyasî fikirleri uygulamaya koydularsa da, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının yenilgiyle sona ermesi onları karamsarlığa itmiştir. 1908'e kadar süren "istibdad" döneminde Abdülhamid devletin bütünlüğünü pragmatik bir İslâmcılık siyaseti güderek korumaya çalışmıştır. Yazarın dediği gibi, "İslâmın, Yeni Osmanlılardakinin benzeri ama daha sınırlı bir işlevi yüklenmesini görebilmek için Jön Türk hareketinin şekillenmesini beklemek gerekecektir" (s. 280).

Sayın Türköne, ondört sayfalık Kaynakça'nın kanıtı olduğu üzere, Osmanlı arşiv belgeleri, yerli ve yabancı dillerde basılı ve basılı olmayan kitap ve makaleleri, hatıratları, gazete koleksiyonlarını titizlikle taramış, eserinde bunlardan alıntılar yapmıştır. Genç araştırmacı tezin yazılışında olağanüstü bir sentez kabiliyeti göstermiştir. Tarih ve Batı Sosyal bilimlerinin yanısıra İslâm felsefesi ve hukukuna derinden vukufu ona Prof. Dr. Şerif Mar-din'in 1962'de Princeton'da yayımlanan *The Genesis of Young Ottoman Thought* başlıklı monografyasını son otuz yılda yapılan ilmi çalışmalardan da faydalanarak yenileme imkânı sağlamıştır. Yeni Osmanlılar İslâm dünyasının ilk devrimci demokrat hareketini gerçekleştirmişlerdir. Cemaled-din Efganî "İttihad-ı İslâm" kavramını, 1869'da İstanbul'a ilk gelişinde, Namık Kemal ve fikir-daşlarından almış olmalıdır (s. 36). Yazar Batılı şarkiyatçıların Panislâmizm anlayışlarında yöntem hatası yaptıklarını isabetli bir teşhisle açıklamıştır. Gerçekten onlar Müslümanların sömürge idarelerine karşı teşkilâtli direnişlerine "Panislâmizm" adını vermişler, bu cereyanı Pancermanizm ve Panislavizm gibi hareketlerle aynıleştirmekte yanılmışlardır (s. 42). Zira, İslâm dayanışması "sömürgeleşmiş Müslüman ülkelerinde

emperyalizmle özdeşleşerek negatif anlamda birleştirici fonksiyonu" gördüğü halde, Osmanlı aydınları "İttihad-ı İslâm" kavramına "çağa uygun yeni kurumların ve düşüncelerin yaratılması yolunda pozitif bir anlam" kazandırmışlardır (s. 38). Eserde, çelişkili bir kişiliğe sahip Ali Suavinin düşüncesi de, yazıları sistemli tarzda incelenerek aydınlığa kavuşturulmuştur.

Sayın Türköne Yeni Osmanlıların Avrupa'dayken "taleplerini dayandırdıkları teorilerin ... şeriatî esas alarak" oluşturduklarını belirtmiştir (s. 87). Bu tutumun, hiç olmazsa Namık Kemal ve Ziya Bey için, inanç meselesi olmaktan çok bir siyaset gereği olduğu anlaşılıyor. Çünkü, onların da üye olarak bulunduğu komisyon tarafından hazırlanan 1876 Kanun-i Esasî metni Şeriat'î değil, 1831 tarihli Belçika Anayasası'nı örnek almıştır (B. Lewis, "Düstur", E.I., c. II, 1965, s. 642). Üstelik, 119 maddelik Kanun-i Esasî metninde, Yeni Osmanlıların Fransızca "nation" karşılığı kullandıkları "ümme" terimi bulunmamakta, dinî cemaat anlamında "millet" kelimesiyle 16. maddede bir, 111. maddede iki defa geçmektedir (Bunun için bk. Ercüment Kuran, "Osmanlı Düşünürlerine Göre Ümme ve Millet Kavramları", *Töre*, sayı 154, Mart 1984, s. 39).

Eserde bazı önemsiz yanlışlara da rastlanmaktadır. Meselâ, R.H. Davidson'un "Westernized Education in Ottoman Turkey" başlıklı incelemesi Kaynakça'da yabancı kaynaklar arasında gösterilmiş, bunun çevirisi olan "Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim"de Türkçe kaynaklar arasında yer almıştır. Eserin sonunda Dizin bulunmayışı ayrıca bir eksikliklerdir.

İslâmcılık II. Dünya Savaşı ertesinde bağımsızlık kazanan İslâm devletlerinde çeşitli şekillerde uygulanmaya konulmuş, 1950 yılında çok partili demokrasiye geçişten itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nde de İslâmî akımlar siyasî hayatta etkili olmuştur. İslâmiyet'in geçmişini, şimdiki durumunu ve gelecekte oynayabileceği rolü ortaya koyan eserler Batı ve Doğu ülkelerinde giderek çoğalmaktadır. XIX. yüzyıl ortalarında yayımcı Batı medeniyetine karşı İslâmî fikir alanında savunmada öncülük eden Osmanlı aydınlarının düşüncesini başarıyla incelemiş olmasından dolayı Dr. Türköne'yi candan kutlar, yabancı okuyucuların da faydalanması için kitabının bir an önce İngilizce'ye çevrilmesini dileriz.